

DİN DEĞİŞTİRME TEORİLERİ: DİNİ DEĞİŞİMİ ANLAMA VE YORUMLAMA *

Yazan: Lewis RAMBO **

Çeviren: Hatice GÜL***

Özet

Yazar İslam'a geçişin araştırması için kaynaklara genel bir bakış atmakta ve teorinin doğasını incelemektedir. Teori bir olgunun farklı yönlerini aydınlattığı kadar değerlidir. Çeşitli teorik yaklaşımlar bazı boyutları içerirken diğerlerini dışlarlar. Din değiştirme konusunda çalışan akademisyenler teorik konuların farkında olmalı ve teorik seçeneklerden sistemli bir şekilde çok yönlü yararlanmalıdır. Böyle bir yaklaşım din değiştirme anlayışını genişletecek ve üstelik karşılaştırmalı din değiştirme çalışmalarını da arttıracaktır. Bu makalede ele alınan teorik yönelimler şunlardır: küreselleşme, post-kolonyal, feminist, kültürlerarası, dinî/manevî, entelektüel, anlatı, kimlik, ritüel, psikanaliz, arketip, yükleme, bağlanma, süreç/evre ve İslamlaşma teorisi.

Bu makalenin amacı, Batı Avrupa'da İslam'a geçişin dinamiklerini araştıranlara kaynak sağlamak amacıyla çağdaş din değiştirme teorisini eleştirel olarak incelemektir. Din değiştirme teorilerine beşerî bilimler (antropoloji, psikoloji ve sosyoloji) açısından genel bir bakış, dinî değişim anlayışını genişletecek ve zenginleştirecek ve çeşitli araştırma stratejileriyle ilgili kabuller, yöntemler ve hedeflerin değerlendirileceği bir çerçeve oluşturacaktır. Daha karmaşık karşılaştırmalı din değiştirme çalışmalarının gelişimine katkı sağlamak için ve din değiştirme süreçlerinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini tam manasıyla

* Bu makale "Theories of Conversion: Understanding and Interpreting Religious Change" başlığıyla *Social Compass* dergisinde (1999, 46-3: 259-271) yayınlanmıştır. Çeviri esnasında görüş ve önerilerinden dolayı danışmanım Prof.Dr. M. Ali Kirman'a müteşekkirim. (ç.n.).

** Prof., San Francisco Theological Seminary

*** KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

anlamak için farklı teorilerden yararlanmak gereklidir. (bu konulara alternatif bir yaklaşım için bkz. Robertson 1978 ve Scroggs and Douglas 1967).

Teorilerin Doğası

Teoriler bir olgunun doğasını kavramamızı sağladığı ölçüde değerlidir. Teoriler araştırma yöntemlerine ve hedeflerine yol gösteren ve olağandışı veya açıklanamayan olguları açıklamaya çalışan araçlardır. Bu bakış açıları ikna edicidir; çünkü belli bir bilim adamının ve düşünce 'ekolleri'nin felsefi/teolojik sistemlerine, temel dünya görüşlerine ve kabullerine uygundur. Teorik karmaşıklık, bilim adamlarının teorilerdeki üstü kapalı kabulleri incelemelerini ve bu teorilerin kapsamları itibarıyla sınırlı olduğunu bilmelerini gerekli kılmaktadır. Teorik sistemler, açıklamaya çalıştıkları olgunun kapsamına göre de farklılık gösterirler. Bazı teoriler sınırlı ilgiler üzerinde odaklandığı için mikro teoriler, bazıları da ilgi alanları son derece geniş olduğu için makro teoriler olarak görülebilir. Psikanaliz ikinciye örnektir.

Teori çalışmasında bir teorinin kapsamını ve yararını belirlemek çok önemlidir. Din değiştirme konusunda psikanalitik yaklaşımlar da değerli olabilir; bu yaklaşımlar eğer ve yalnızca din değiştirme sürecinde belirli insanlar, koşullar ve süreçler üzerine odaklanırsa. Hiçbir teori (en azından beşerî bilimlerde) evrensel olarak uygulanabilir değildir ve hiçbir teori her şeyi kucaklayacak kadar geniş değildir. Din değiştirme çalışmasında çeşitli teoriler dinî değişimin önemli ve ilginç dinamiklerine, süreçlerine ve desenlerine işaret ettikleri ölçüde incelenmeli ve değer verilmelidir. Bazı teoriler, belli dinler ve tarihsel durumlar için daha yararlıdır.

Teoriyi kullanma, önemli olguların anlamını zihnen kavramak için beşerî bir girişimdir. Şayet teorilerin anali-

zi ve eleştirisi ve teori oluşturma yoksa sadece aradığımız şeyi keşfedebiliriz. Karmaşık olguları biraz düşünerek üstesinden gelebileceğimiz ya da halledebileceğimiz “küçük ama değerli parçalara” indirgeriz. Teori oluşturma ve değerlendirme belirli bir teorinin içinde yer alan ve dışında kalan şeylerin açıkça ifade edilmesini gerektirir. Örneğin psikolojik teorilerin çoğu toplumsal ve kültürel konuları ihmal eder. Aynı şekilde birçok sosyolojik teori de psikolojik boyutu ya hiçe saymakta ya da önemsizleştirmektedir. Şayet teorileri beşerî anlama ve açıklamanın önemli fakat sınırlı araçları olarak görmeyi öğrenirsek, bir olguya, söz gelimi din değiştirmeye tevazu ile yaklaşabiliriz ve sadece beklentilerimizi ve önyargılarımızı güçlendirmek yerine anlayışımızı genişletebiliriz.

Teorik Önyargı

Din değiştirme teorileri oluşturma, gücendirici bir girişim olabilir. Bir dinin ‘içindekiler’ –dolandırıcılık ve aldatmadan şüphelendikleri vakit hariç– doğru olduğu için ‘kendilerinin’ dinlerine geçildiğini zannederler. ‘Dışarıdaki’ ise, bir kimsenin doğru diye kendi dininden farklı bir dine geçtiğini asla ileri sürmez. Zira gerçekliğin doğası hakkındaki kabulleriyle uyuşan bir açıklama bulmak zordur. Son derece dindar kişiler, insanların kötü ya da şeytanî güçler yüzünden sağlıklı bilgilendirildiği (gerçeği bilmediği) ya da ‘yanlış’ bir dini benimsemesi için dış motivasyonlar veya cazibelerle aldatıldığı, manipüle edildiği, ayartıldığı için başka bir dine geçtiğini ileri sürebilir. Seküler kişiler ise, birçok aydın da dâhil, psikolojik ihtiyaçlar, sosyolojik faktörler, kültürel güçler, ekonomik teşvikler veya yoksunluklar ve/veya siyasi kısıtlamalar ya da yönlendirmelere ilişkin açıklamaları kullanırlar.

Din değiştirme teorileri, çoğu zaman, din değiştiren kişi veya gruplardan ziyade yükleme yapan hakkında bize

daha fazla şey anlatır. Genellikle teori, bir bilim adamının kendi dünya görüşü açısından açıklanamayan bir şeylerden anlam çıkarmak için yaptığı girişimdir. Bir kişi neden bunu yapmak ister? Bazı şeyler açıktır, bazıları da açıklamaya muhtaçtır. Akademisyenlerin çoğunun (en azından ABD, Britanya ve Kuzey Avrupa'nın çoğu ülkesindeki akademisyenlerin) seküler yönelimi göz önüne alındığında, onlar için din değiştirmenin kafa karıştırıcı bir olgu olması şaşırtıcı değildir. Neden birileri disiplin, kısıtlama, itaat, onda bir (tithing)* vb. gerektiren bir yaşam için özgürlükten, bağımsızlıktan ve bilimsel, seküler dünya görüşünün 'gerçeği'nden vazgeçer? Ayrıca lisansüstü eğitim de teorik gelişmeyi etkiler. Sosyologlar din değiştirmeyi açıklarken toplumsal faktörlere vurgu yaparlar. Psikologlar en büyük etken olarak insan ruhunun iç işleyişine itibar ederler. Antropologlar ise din değiştirmenin tek makul açıklaması olarak kültürel güçlere yer verirler.

Teorilerin Değerlendirilmesi

Teoriler doğru veya yanlış değil, daha doğrusu yeterli veya yetersiz olarak düşünülmelidir. Bir din değiştirme araştırmacısı aşağıdaki sorulara muhatap olur:

-Özgül bir teorinin kaynağı nedir? Bir disiplinin geçmişini bilmek, özgül bir teorinin varsayımlarının, yöntemlerinin ve hedeflerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

-Teori olgunun hangi boyut veya boyutları üzerine odaklanır? Odak noktası kişisel, toplumsal, kültürel, dinsel vb. olabilir. Bazı teoriler, belli boyutların önemini vurgularken, bazı boyutların çok önemli rollerini göz ardı edebilir. Teorisyenler boyutların farklı koşullarda farklı

* Kiliseye veya rahibe destek için düzenli olarak verilen maddî yardım (ç.n.).

bir değer taşıdığını kabul etmelidir.

-Teorinin veri tabanı nedir? Teori, teorisyenin belirli bir din, belli bir araştırma yöntemi ya da belirli bir araştırma gündemi ile özel bir tecrübesinden mi elde edilir? Bazı teorisyenler teorilerini inceledikleri grup türüne göre şekillendirir. Örneğin bir veri tabanı olarak Mesihçi Yahudileri kullanma kişinin teorik yönelimine odaklıdır.

-Teorisyen teoriyi dikkatle genelleştirdiği sürece belirli bir grup veya din değiştirme türü için bir teori geliştirmede herhangi bir sorun yoktur.

-Belirli bir teorinin güçlü ve zayıf yönleri nelerdir? Dürüst olmak bize uygun yerlerde farklı teoriler kullanma ve bir proje için aydınlatıcı olmayanları da atma imkânı verir.

-Belirli bir teoriyi kullanmanın siyasî, teolojik veya ideolojik sonuçları nelerdir? Avrupa'da, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni dinî hareketler hakkındaki çatışma, "beyin yıkama" ve "zorla ikna" gibi konularda akademik kutuplaşmanın başlıca örneğidir.

-İnsanları belirli bir teoriye cezbeden nedir? Bir insanın belirli bir disiplin içindeki geçmişi, başka konuları görmesi, en azından alternatif bir teoriyi savunan bu bakış açısını anlaması için o kişinin bakış açısını ne dereceye kadar etkiler?

Aşağıda farklı teorik seçenekler kısaca ele alınacaktır.

Küreselleşme Teorisi

Bu teori, yeni dinî hareketlerin, İslamî reform ve ihya hareketlerinin ve karizmatik Hristiyanlığın gelişmesinin küresel iletişim sistemlerinin (televizyon, radyo, internet, teyp, video kameralar ve video oynatıcılar) kolaylaşması ve hava taşımacılığı, otomobil, trenler vb. yoluyla

elde edilen hareketlilik kolaylığıyla mümkün olduğunu iddia eder (bkz. Brouwer ve ark. 1996; Huntington 1996; Metcalf 1994; Poewe 1994). Yerinden edilen, malına el konulan ve manevî yenilenme ve dönüşüm arayan insanların istek ve özlemleri, çeşitli kitle iletişim kanalları vasıtasıyla yeni dinî seçeneklere yöneltildi, ilişkilendirildi ve dâhil edildi (bu konuya rasyonelleşme ve sekülerleşme teorisi açısından yaklaşımlar için bkz. Hefner 1993; Kaplan 1995; van der Veer 1996).

Post-Kolonyal Teori

Yeni ortaya çıkan ve özellikle misyonerlik bağlamında din değiştirme sürecinde zengin yeni anlayışlar sunan bir bakış açısı post-kolonyal teoridir. Bu yaklaşım Afrika, Asya ve Latin Amerika'da milyonlarca insanın emperyalizm ve sömürgecilik ile ilgili tecrübesini inceler. Askerî, ekonomik ve kültürel gücün ezici varlığı, dünyanın her yerinde ezilen halkların öznelliklerini ve toplumların, kültürlerin, ekonomilerin üst yapı ve alt yapılarını şekillendirdi. Çeşitli dünya dinlerine (özellikle Hristiyanlığa) geçişler, hükmedilen halkların zihin ve ruhlarının sömürgeleşmesinin bir parçası olarak yorumlanır. Ancak paradoksal olarak bazı post-kolonyal teorisyenler din değiştirme sürecindeki teslimiyetin ve direnişin karmaşık harmanlanışını kabul ederler (bkz. Kaplan 1995; Rafael 1998; Viswanathan 1998). Buna ilaveten post-kolonyal teori, din değiştirme teorisyenini din değiştirme'nin diyalektik doğasının dinamiklerine karşı uyarır. Aslında 'din değiştiren', bazı durumlarda 'din değiştirmesini sağlayanı' da değiştirir. Ayrıca 'dünya' dini ile 'yerli' dinin 'senkretizmi' bazen canlı ve yaratıcı bir yeni, bağımsız dinî bakış açısı yaratır. Dolayısıyla din değiştirme sadece pasif ve teslimiyetçi değil, bilakis dirençli ve yenilikçidir.

Feminist Teori

Bu teori, hayatın her alanında toplumsal cinsiyetin önemine işaret eder. Batı toplumunda ataerkillik toplum, kültür ve din alanında egemendir. Erkeklerin kadınlara egemenliği, bir çok önemli toplumsal, kültürel ve ekonomik alanda erkek bakış açlarına öncelik verdi. Bunun bir sonucu olarak din değiştirmeye ilgili feminist çalışmalar ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Feminist teori, dinî değişim çalışmasında dikkate alınması gereken konulara işaret eder. Kadınlar erkeklerden farklı olarak mı din değiştirirler, eğer öyleyse hangi şekillerde? Din değiştirmenin dinî modelleri kadınların motivasyonlarını, ihtiyaçlarını ve arzularını kısıtlar mı, deforme eder mi? Din değiştirme kadınlar için iyileştirici/özgürleştirici ve yararlı mıdır yoksa başka bir egemenlik türü müdür? Din değiştirme çalışmalarının gelecekteki araştırma ve yazılarda feministlerin ilgilendikleri konuları içermesi zorunludur (bkz. Brereton 1991; Connor 1994; Juster 1989, 1994).

Kültürlerarası Teori

Din değiştirme öğrencileri,* kültürlerarası konuları açık ve sistematik bir şekilde teorilerine dahil etmek zorundadır. Bu konuda psikoloji alanında olmakla birlikte tüm disiplinler için de geçerli olacak birkaç söz söyleyeceğim. Öncelikle Avrupa'da, İngiltere ve ABD'de geliştirilmekte olan bilimsel psikolojinin keskin sınırlarını açıkça kabul etmemiz gerekir. Birkaç istisna dışında bilimsel psikoloji, Avrupa'nın ırksal ve kültürel mirasını taşıyan halkını kullanan araştırmaya dayanır. Bu nedenle aile hayatı örnekleri, kişilik tarzları, zihinsel sağlık normları vb. diğer ırksal, etnik ve ulusal kökenlerden farklı olabi-

* Yazarın burada din değiştirme çalışmalarına yeni başlayan araştırmacıları kastettiği anlaşılmaktadır. (ç.n.).

lır. Psikologların çoğu, kendi kişilik algılarını, motivasyon, benlik, zihinsel sağlık normlarını vb. tüm dünyaya evrenselleştirilme eğilimindedir. Bu, psikolojiyi batılı olmayan ortamlarda veya Asyalı, Latin Amerikalı, Afrikalı vb. kökenli insanlarda kullanırken zararlı olmuştur.

Son zamanlarda diğer psikologlarla birlikte Alan Roland (1988, 1996), diğer öznellik tarzlarına kültürel açıdan duyarlı ve açık olan psikolojik teoriler geliştirmeye çalışmıştır. Hindistan ve Japonya'da kapsamlı araştırmadan sonra Roland, birkaç kültürlerarası değere sahip bir kişilik modeli geliştirmiştir. Doğunun grup zihniyeti ile Batının tecrit edilmiş kişiliği gibi kalıplaşmış anlayışların yerine o, farklı kültürlerde ve bir kişinin hayatının farklı evrelerinde farklı önemi olan kişiliğin beş boyutunu vurgular. Bunlar bireysel benlik, aile benliği, manevî benlik, gelişen benlik ve özel benliktir. Bunların tümü her kültürde belli derecede mevcuttur. Batıda bireysel benliğe iyi eğitimli, şehirli insanlar arasında özel bir statü verilmiştir. Bu insanlar, pek çok durumda az bir derecede de olsa kişiliğin diğer alanlarına da sahiptirler. Hindistan ve Japonya'da aile benliği çok daha gelişmiştir ve çoğu insan kişiliğin bu yönüne odaklanır. Roland'ın fikirleri din değiştirme çalışmaları için çok önemlidir. Birçok batılı bilim adamı din değiştirme motivasyonları, dinamikleri, süreçleri ile ilgili değerlendirmelerinde bireysel benlik normlarını kullanır. Bu yüzden 'grup' halinde din değiştirme ya da ailelerin toplu halde din değiştirmesi, entelektüel ve dinî konularla rasyonel bir tarzda karşı karşıya kalan bireylerin din değiştirmesinden daha az saygıya layık görülür. Batıdaki norm, rasyonel hesaplamalara dayalı, aile baskısından ve geleneksel dinin kısıtlamasından uzak kararlar alan tecrit edilmiş, özerk kişidir.

Din değiştirmenin uygulanabilir ve değerli bir psi-

kolojik teorisi, din değiştirmeden önce kişi ve grup içindeki farklı kişilik biçimlerinin, din değiştirme gerçekteşikten sonra kişiliğin dış hatlarının tanınmasını ve takdini gerektirir. Bu konular antropoloji ve sosyoloji gibi diğer disiplinlere de uygulanabilir.

Dinî/Manevî Teori

Beşerî bilimler alanında çalışanların istisnasız hemen hepsi din değiştirme teorilerinde dinin ve/veya maneviyatın rolünü ihmal eder, önemsizleştirir veya tamamen reddederler (bkz. Renard 1996). Değiştirilen 'şey'den kaçındığından dolayı bu tutum yanlıştır. Din ve maneviyat, din değiştirme süreçleri için iki farklı yönden önemlidir. İlki, çeşitli dinî/manevî gelenekler, geçerli bir din değiştirme için modeller, kılavuzlar veya teolojiler sağlar. Bir geleneğin içerisinde 'iyi' ve 'kötü' ya da 'doğru' ve 'yanlış' bir din değiştirme vardır. Belli ritüellere ihtiyaç duyulur, güdüler değerlendirilir, inançlar düşünülür ve sonuçlar ortaya konur. Böylece bir kişinin din değiştirme tecrübesinin doğası bir dereceye kadar belirli bir geleneğin mitleri, ritüelleri ve sembolleriyle yapılandırılır, şekillenir ve bilgilendirilir. Bu mevzudaki teolojik literatürün bir kısmı, dinin 'içinde' ve 'dışında' olanlar, bazen de 'kazanılanlar' ve 'kaybedilenler' arasında sınırlar çizmek için tasarlandığı belirtilmelidir.

Birçok insana göre, din değiştirme motivasyonu ve tecrübesi özsel dinî/manevî arzular, özlemler ve tecrübelerle şekillenir. Bu boyut en azından bazı insanlar için diğer açıklamalara indirgenemez. Din ve maneviyat, estetik gibi, kendi geçerliliğine sahip bir yaşam ve tecrübe alanı gibi düşünölmelidir. Ben, din ve maneviyat için ayırt edici olan hem bilişsel hem de duygusal tecrübelerin var olduğunu savunuyorum. Bunlar daima iyi ya da 'sağlıklı' olmak zorunda olmasa da din değiştirme teorileri

geliştirdiğimiz zaman göz önünde tutulması gereken tecrübe kategorileridir (Salzman 1953).

Entelektüel Teori

Robin Horton 1970'li yıllarda en etkili din değiştirme teorilerinden birini açıkladı (Horton 1971, 1975a, 1975b; Horton ve Peel 1976). Horton'a göre insanoğlu, zaman-mekân olaylarını anlamaya, öngörmeye ve kontrol etmeye çalışan aktif varlıklardır. İnsanoğlunun bilişsel ve entelektüel faaliyetleri, yaşadıkları sosyokültürel dünyaya yöneliktir. Horton küçük Afrika topluluklarının temel dünya görüşünün birkaç alandan oluştuğunu belirtti. Mikro kozmos, bir topluluğun enerjisinin çoğunu alan gündelik dünyaydı. Onların dinî alâkaları, maddî dünyalarının açıklanması, öngörülmesi ve kontrolü etrafında dönüyordu. Gündelik hayat mikro kozmosa odaklandığı için grupların hemen hepsinin asgari ölçüde geliştirilmiş bir makro kozmosu, daha büyük bir dünyası vardı. Afrikalılar, daha büyük bir toplumsal dünyadan insanlarla artan hareketlilik ve etkileşim sayesinde efsanelerini, ritüellerini ve sembollerini makro kozmosu kapsayacak şekilde genişletmenin çabasıdaydılar. Afrikalılar Hristiyanlık ve İslam ile bağlantı kurdular. Bu yeni durumu ve daha büyük sosyokültürel dünyayı anlamlandırmak için kozmolojilerini genişlettiler. Horton bir grubun mikro veya makro kozmosa odaklanma derecesine göre din değiştirmenin farklı şekillerde meydana geldiğini savunur (Horton'ın teorisinin eleştirisi için bkz. Fisher 1973, 1985 ve Ifeka-Moller 1974).

Anlatı Teorisi

Anlatı teorisi insanoğlunun hikâyeler anlatarak hayatlarını algılayıp şekillendirdiğini varsayar. Bir hayatı anlamlandırmak için bir anlatının kurgulanması ve kabul edilmesi gerekir. Bazı dinlerde birinin biyografisi-

ni/yaşam öyküsünü yeniden yapılandırma, din değiştirme sürecinde temel bir faktördür. Biyografik yeniden yapılandırma ve ortaya çıkan anlatı, bir kişinin benlik, kimlik, ilişkiler ve Tanrı tanımına (veya dünya ve hayatla ilgili diğer bazı kapsamlı anlayışa) yeni anlam vermektedir. Yeni bir hikâyeyi benimseme, bir hikâyenin yankılanmasını (yeni hikâyenin kişiyle ilgisi ne olursa olsun), 'benim' hikâye ile 'belli bir' hikâye arasında bağlantı bulma veya kurmayı ve hikâyeyi birinin yaşam öyküsü içinde birleştirme veya tekrar anlatmayı içerir (bkz. Booth 1995; Stromberg 1993).

Kimlik Teorisi

Şehirleşme, modernleşme, sekülerleşme ve nihayet benlik ve topluluk anlayışının çoğulculaşmasının hızı göz önüne alındığında, pek çok din değiştirme öğrencisi, din değiştirenleri ilgilendiren önemli bir konu olarak kimlik fikrine işaret etmektedir. Bunun bir sonucu olarak benlik, ilişkiler, topluluklar ve inançlarla ilgili eski fikirler muazzam bir baskı altındadır. Kimlik teorisi, özellikle sosyal psikolojide ve sosyolojide, insanların benlik anlayışlarını pekiştiren inanç ve değerlere olan ihtiyaçlarını anlamak, diğer insanlarla ilişkiler kurmak ve çağdaş dünyanın gidişatını ve parçalanmasını aşan bir dünya görüşüyle bir süreklilik ve bağlantı duygusu sağlamak için bir çerçeve sağlar (bkz. Erikson 1954; Gillespie 1991).

Ritüel Teorisi

Victor Turner'ın 1969 yılında *The Ritual Process*'i yayınlanmasından bu yana antropoloji ve dinî çalışmalar aynı değildir. Daha önce özellikle Protestan çevrelerde ritüel, anlamsız ve mekanik tekrar olarak karalanırdı. Turner ve son öğrencileri, ritüelin, insan davranışının ve bilincinin doğasında olmayıp, bilakis toplumların olu-

şumunda ve özneliği şekillendirmede de yaratıcı ve yapıcı olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Son zamanlarda din değiştirme konusunda çalışan bilim adamları, din değiştirme süreçlerinde ritüellerin önemine işaret etmektedir. Finn'in *From Death to Rebirth: Ritual and Conversion in Antiquity* adlı kitabı (1997), güzel bir erken dönem Hristiyanlık çalışması olduğu kadar bize din değiştirme araştırmasında ritüel teorisinden nasıl yararlanılabileceğiyle ilgili bir model de sağlar. Ritüel eylemleri ve dinî performans, dinî ve manevî tecrübeyi oluşturur, şekillendirir ve sürdürür; dinî inancı da takviye eder. Antropologlar uzun süredir ritüellerin önemini bilmektedir. Ancak şu an sosyologlar, psikologlar, tarihçiler ve bütün din değiştirme öğrencileri için bu zengin kaynaklardan yararlanma zamanıdır.

Psikanaliz Teorisi

Sigmund Freud'un psikanaliz teorisi, birçok çevrelerde etkili olmaya devam etmektedir. Psikanaliz yönelimli bilim adamına göre din değiştirme dinamikleri kişiliğin içindeki asli güçlerin bir yansımasıdır. İd, ego ve süper ego sürekli bir çatışma halindedir. İnsan eğilimleri, insanları acil ve güçlü arzuların hazzını aramaya yöneltse de kültür, din ve vicdan (süper ego) buna bir sınırlama getirir. Çocukluk çağının olgunlaşma dramları, insan ırkı evriminin tekrarlarıdır. Freud birçok farklı din görüşüne sahip olsa da, din değiştirme süreçleri genellikle hayat ve ölüm içgüdüünün sürekli çatışması içinde kırılğan uzlaşmalar olarak görülür. Bebek, anne ve baba dramı din değiştirme süreçlerinde tekrarlanır. Suçluluk, terör, keder ve duygusal yoksunluklar, acılar ve arzular, kişiyi kırılğan ve yanılabilen insanoğluna biraz haz sağlayan dinî ritüellere, inançlara ve ilişkilere sürükler. Freud ve Psikanaliz ile ilgili ne düşünülürse düşünölsün, psikana-

liz teorisi, din değiştirme araştırmalarının ve teorisinin psikolojisini çok fazla etkiledi. Psikanaliz geleneğinin en önemli katkılarında biri, patolojiye karşı ihtiyatlı olmasıdır. Tabii ki Freudçular din ve din değiştirmeyi, doğuştan bir patoloji olarak görme eğilimindedir. Diğerleri, Freud'e tepki olarak, din ve din değiştirmenin sağlıklı olduğunu ve hayat verdiğini kanıtlarla göstermiştir. Her iki aşırı uç da bir çarpıklıktır. Patolojinin, çarpıklıkların ve diğer yıkıcılık formlarının olanaklarına karşı uyanık olmak zorunlu değilse de yerindedir (bkz. Murphy 1979; Salzman 1953; Stone 1992; Ullman 1989).

Arketip Teorisi

Carl G. Jung'un çalışmalarına dayanan arketip teorisi, insan tecrübesine biçim veren ruhun içinde temel, evrensel desenler olduğunu ileri sürmektedir. Bu teori, bir kişinin ruhundaki derin ihtiyaçları karşılayan güçlü bir dinî sembol veya tecrübeyle büyülendiğinde din değiştirmenin gerçekteştiğini varsayar. Birçok dinin sembolik sistemleri milyonlarca insanın köklü özlemlerini ortaya çıkaran beşerî çıkmazın dramatik ve zorlayıcı ifadeleridir. Bu yüzden din değiştirme konusunda çalışan bilim adamları, din değiştiren üzerindeki cazibe ve etkiyi anlamak için dinin sembol sistemlerini ciddiye almalıdır (bkz. Smith 1990).

Yükleme Teorisi

Hayatın anlamını aramayla ilgili evrensel beşerî ihtiyaç yükleme teorisinin temelidir. Bu, hak edilmemiş acılar, ölüm ve benzeri olaylar da dâhil insanoğlunun başına gelen büyük musibetler kadar anlaşılması zor günlük olayların anlamını da içerir. Yükleme teorisi sadece hayatı anlamlı kılmak ve bir amaç sahibi olmak için yeni bir dinî bakış açısının benimsenmesi için büyük bir motivasyon olarak değil, bilakis din değiştirme süreci içe-

risinde büyük bir mekanizma olarak da görülebilir. Kişinin kendisi, diğerleri ve Tanrı'yla ilgili yeni bir yüklemeler sistemi benimseme, din değiştirenlerin çoğunun başından geçenlerin önemli bir görünümüdür. Bu teori din değiştirmenin bilişsel ve entelektüel alanlarını vurgulanması açısından değerlidir (bkz. Proudfoot ve Shaver 1975; Spilka ve ark. 1985).

Bağlanma Teorisi

John Bowlby'nin çalışmasına dayanan bu teori, insanoglunun bir kişinin asıl ilk bakıcısı ile bağlantısını yansıtan duygusal bağlar kurduğunu ileri sürer. Din değiştirme, ciddi yoksun ve çarpık ebeveynlik örnekleri için bir telafi/denkleştirme olabilir ya da ebeveyne ait tarzlarla uyumlu olabilir. Bu yaklaşımın kullanımı, farklı ırksal, etnik ve ulusal gruplar içinde gelişmiş aile ilişkilerinin sosyokültürel biçimlerine duyarlı olmalıdır (bkz. Kirkpatrick 1997). Bu teoride duygusal ve duygusal konular özellikle aydınlatılır.

Süreç Teorisi

Lofland ve Stark'ın "Becoming a World-Saver" çalışmasında (1965) yer alan din değiştirme yaklaşımı, sürecin karmaşıklığını ve uzun aşamalarını vurgular. Bazıları bu teoriyi eleştirmiş ve genişletmiştir. Ancak süreç teorisyenlerinin tamamı, dinî değişimin zaman içinde gerçekleştiğini ve dinamik ve sinerjik çeşitli unsurlardan oluştuğunu kabul etmektedirler. Birçok süreç teorisi modeli geliştirilmekte ve bu evrelerin doğası değişmektedir. Lofland ve Stark (1965), Tippett (1977) ve Downton'ın (1980) çalışmalarına dayanarak, yedi aşamadan oluşan bir din değiştirme süreç teorisi önerdim: bağlam, kriz, arayış, karşılaşma, etkileşim, bağlılık ve sonuçlar. Süreç modelleri dinî değişimde etkin olan çeşitli faktör ve güçleri kapsamaya çalışır. Bu süreç modeli, din değiştirme

çalışmalarının karmaşık alanını düzenlemek için kullanılan bir anlama aracıdır. Eklektik evre kuramının evrensel olduğuna inanmıyorum; ancak daha ziyade din değiştirme çalışmasında bir seçenekler sıralaması/kartografisi olduğuna inanıyorum (bkz. Downton 1980; Snow and Phillips 1980; Rambo 1993). Bu teori daraltıcı olmayı değil, fikir verici olmayı ifade eder (Lofland ve Stark teorisinin bir eleştirisi için bkz. Snow and Phillips 1980 ve Lofland 1977).

İslamlaşma Teorisi

Bu makale İslam bilginlerinin İslam'a geçmeyle ilgili geleneksel teorilerin farkında olduğunu varsayar. Farkında olmayanlar için çok kısa bir genel bilgi vereceğim (ilgili konuların bir tanımı için bkz. Levtzion 1977). Çeşitli coğrafi bölgelerde İslam'a geçişle ilgili çalışmalar şunlardır: Afrika (Horton 1971; Ikenga-Metuh 1985; Fisher 1985), Avustralya (Bouma 1997), Güney Doğu Asya (Coatalen 1981), Hindistan (Eaton 1993; Mücahid 1989), Malay Takımadaları (Hamid 1982), İngiltere (Köse 1996b), Avrupa (Allievi 1998) ve Amerika Birleşik Devletleri (Kapel 1994/1997; Poston 1992). Bu çalışmaların birkaçı bireyleri vurgular. Pek çoğu da İslamlaşmaya, bir diğer deyişle, bireylerin, ailelerin, toplulukların, toplumların, İslamî olarak geliştiği sosyal, kültürel, dinî ve siyasi çevrelerin oluşturulmasına odaklanır. Birçok çalışma tarihseldir (bkz. Arnold 1896/1961; Bulliet 1994; Dennett 1950; DeWeese 1994; Eaton 1993; Watt 1979). İslamî din değiştirmenin tarihi süreciyle ilgili olan ve Bulliet (1977) tarafından ortaya konmuş yeniliğin yayılması kuramını da kapsayan çeşitli yorumlayıcı modeller kullanan çalışmalar da vardır. Eaton'ın (1985, 1993) Hindistan'da İslam'a geçişle ilgili görkemli çalışması önemli bir katkı sağlar. Bu çalışma, çeşitli teorilerin yeterliliğini sistema-

tik bir şekilde test eden sıra dışı bir çalışmadır. Buna ilaveten Köse'nin mükemmel araştırması (1996a), din değiştirmeye ilgili psikolojik ve sosyolojik teorilerin yararlılığını ciddiyle inceler.

İslamî din değiştirme için geleneksel teorik açıklamalar, güç kullanımını, kölelerin ve askerlerin özgürleşmesi hareketi olarak İslam'ın çekiciliğini, yeni siyasî rejimlere uymayı, İslamî siyasî güçle ilgili ayrıcalıklar (örneğin vergi indirimi) arzusunu, (akraba evliliği ve himaye ilişkileri yoluyla) tüccarların etkisini ve (özellikle “putpe-rest” ve “ilkel” din mensupları için) tek tanrıcılığın çekiciliğini kapsar.

Bu makalede, bu özel sayıdaki diğer makalelerle birlikte, tarihte ve çağdaş dünyada İslam'a geçişle ilgili bilgi ve anlayışı derinleştirmeyi umut ediyorum.

Kaynakça

- Allievi, S. (1998) *Les convertis à l'islam: Les nouveaux musulmans d'Europe*. L'Harmattan: Paris.
- Arnold, T. W. (1896/1961) *The Preaching of Islam: A History of the Propagation of the Muslim Faith*. Kashmiri Bazaar/Lahore: Sh. Muhammad Ashraf.
- Booth, Wayne C. (1995) “The Rhetoric of Fundamentalist Conversion Narratives”, in Martin E. Marty and R. Scott Appleby (eds) *Fundamentalisms Comprehended*, pp.367-395. Chicago: University of Chicago Press.
- Bouma, Gary D. (1997) “The Settlement of Islam in Australia”, *Social Compass*, 44(1): 71-82.
- Brereton, Virginia Lieson (1991) *From Sin to Salvation: Stories of Women's Conversions, 1800 to the Present*. Bloomington: Indiana University Press.

- Brouwer, Steve, Gifford, Paul and Rose, Susan D. (1996) *Exporting the American Gospel: Global Christian Fundamentalism*. New York: Routledge.
- Bulliet, Richard W. (1979) *Conversion to Islam in the Medieval Period*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bulliet, Richard W. (1994) *Islam: The View from the Edge*. New York: Columbia University Press.
- Coatalen, Paul (1981) "The Coming of Islam to S. E. Asia: A Critical Review of Some Extant Theories", *The Islamic Quarterly* 25(3/4): 100-121.
- Connor, Kimberly Rae (1994) *Conversions and Visions in the Writings of African-American Women*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Dennett, Daniel C., Jr (1950) *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- DeWeese, Devin A. (1994) *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tukles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Downton, James V., Jr (1980) "An Evolutionary Theory of Spiritual Conversion and Commitment: The Case of the Divine Light Mission", *Journal for the Scientific Study of Religion* 19(4): 381-396.
- Eaton, Richard M. (1985) "Approaches to the Study of Conversion to Islam in India", in Richard M. Martin (ed.) *Approaches to Islam in Religious Studies*. Tucson: University of Arizona Press.
- Eaton, Richard M. (1993) *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204-1760*. Berkeley: University of California Press.

- Erikson, Erik H. (1954) "Wholeness and Totality-A Psychiatric Contribution", in Carl J. Friedrich (ed.) *Totalitarianism*, pp.156-171. New York: Grosset & Dunlap.
- Finn, Thomas M. (1997) *From Death to Rebirth: Ritual and Conversion in Antiquity*. New York: Paulist Press.
- Fisher, Humphrey J. (1973) "Conversion Reconsidered: Some Historical Aspects of Religious Conversion in Black Africa", *Africa* 43(1): 27-40.
- Fisher, Humphrey J. (1985) "The Juggernaut's Apologia: Conversion to Islam in Black Africa", *Africa* 55(2): 153-173.
- Gillespie, V. Bailey (1991) *The Dynamics of Religious Conversion: Identity and Transformation*. Birmingham, AL: Religious Education Press.
- Hamid, Isma'il (1982) "A Survey of Theories of the Introduction of Islam in the Malay Archipelago", *Islamic Studies* 21(3): 89-100.
- Hefner, Robert W. (ed.) (1993) *Conversion to Christianity: Historical and Anthropological Perspectives on a Great Transformation*. Berkeley: University of California Press.
- Horton, Robin (1971) "African Conversion", *Africa* 41(2): 85-108.
- Horton, Robin (1975a) "On the Rationality of Conversion, Part I", *Africa* 45(3): 219-235.
- Horton, Robin (1975b) "On the Rationality of Conversion, Part II", *Africa* 45(4): 373-399.
- Horton, Robin and Peel, J.D.Y. (1976) "Conversion and Confusion: A Rejoinder on Christianity in Eastern Nigeria", *Canadian Journal of African Studies* 10(3):

481-498.

- Huntington, Samuel P. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Ifeka-Moller, Caroline (1974) "White Power: Social-Structural Factors in Conversion to Christianity, Eastern Nigeria, 1921-1966", *Canadian Journal of African Studies* 8(1): 55-72.
- Ikenga-Metuh, Emefie (1985) "The Shattered Microcosm: A Critical Survey of Explanations of Conversion in Africa", *Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft* 41(4): 241-254.
- Juster, Susan (1989) "In a Different Voice': Male and Female Narratives of Religious Conversion in Post-Revolutionary America", *American Quarterly* 41(1): 34-62.
- Juster, Susan (1994) *Disorderly Women: Sexual Politics and Evangelicalism in Revolutionary New England*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kaplan, Steven (ed.) (1995) *Indigenous Responses to Western Christianity*. New York: New York University Press.
- Kepel, Gilles (1994/1997) *Allah in the West: Islamic Movements in America and Europe*, trans. Susan Milner. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Kirkpatrick, Lee A. (1997) "A Longitudinal Study of Change in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36(2): 207-217.
- Köse, Ali (1996) "Religious Conversion: Is It an Adolescent Phenomenon? The Case of Native British Converts

- to Islam”, *International Journal for the Psychology of Religion* 6(4): 253-262.
- Köse, Ali (1996) *Conversion to Islam: A Study of Native British Converts*. London: Kegan Paul International.
- Levtzion, Nehemia (ed.) (1977) *Conversion to Islam*. New York/London: Holmes & Meier.
- Lofland, John (1977) “‘Becoming a World-Saver’ Revisited”, *American Behavioral Scientist* 20(6): 805-818.
- Lofland, John and Stark, Rodney (1965) “Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective”, *American Sociological Review* 30(6): 862-875.
- Metcalf, Barbara D. (1994) “Remaking Ourselves’: Islamic Self-Fashioning in a Global Movement of Spiritual Renewal”, in Martin E. Marty and R. Scott Appleby (eds), *Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements*, pp.706-725. Chicago: University of Chicago Press.
- Mujahid, Abdul Malik (1989) *Conversion to Islam: Untouchables’ Strategy for Protest in India*. Chambersburg, PA: Anima Publications.
- Murphy, Murray G. (1979) “The Psychodynamics of Puritan Conversion”, *American Quarterly* 31(2): 135-147.
- Poewe, Karla (ed.) (1994) *Charismatic Christianity as a Global Culture*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Poston, Larry (1992) *Islamic Da’wah in the West: Muslim Missionary Activity and the Dynamics of Conversion to Islam*. New York: Oxford University Press.

- Proudfoot, Wayne and Shaver, Phillip (1975) "Attribution Theory and the Psychology of Religion", *Journal for the Scientific Study of Religion* 14(4): 317-330.
- Rafael, Vincente L. (1988) *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Rambo, Lewis R. (1993) *Understanding Religious Conversion*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Renard, John (1996) *Seven Doors to Islam: Spirituality and the Religious Life of Muslims*. Berkeley: University of California Press.
- Robertson, Roland (1978) *Meaning and Change: Explorations in the Cultural Sociology of Modern Societies*. New York: New York University Press.
- Roland, Alan (1988) *In Search of Self in India and Japan: Toward a Cross-Cultural Psychology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Roland, Alan (1996) *Cultural Pluralism and Psychoanalysis: The Asian and North American Experience*. New York: Routledge.
- Salzman, Leon (1953) "The Psychology of Religious and Ideological Conversion", *Psychiatry* 16(2): 177-187.
- Scroggs, James R. and Douglas, William G.T. (1967) "Issues in the Psychology of Religious Conversion", *Journal of Religion and Health* 6: 204-216.
- Smith, Curtis D. (1990) "Religion and Crisis in Jungian Analysis", *Counseling and Values* 34: 177-185.
- Snow, David A. and Phillips, Cynthia L. (1980) "The Lofland-Stark Conversion Model: A Critical Reassessment", *Social Problems* 27(4): 430-447.

- Spilka, Bernard, Shaver, Phillip and Kirkpatrick, Lee A. (1985) "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", *Journal for the Scientific Study of Religion* 24(1): 1-19.
- Stromberg, Peter G. (1993) *Language and Self-Transformation: A Study of the Christian Conversion Narrative*. New York: Cambridge University Press.
- Stone, Michael H. (1992) "Religious Behavior in the Psychiatric Institute 500", in Mark Finn and John Gartner (eds) *Object Relations Theory and Religion*, pp.141-154. Westport, CT: Praeger.
- Tippett, Alan R. (1977) "Conversion as a Dynamic Process in Christian Mission", *Missiology* 5(2): 203-221.
- Ullman, Chana (1989) *The Transformed Self: The Psychology of Religious Conversion*. New York: Plenum Press.
- van der Veer, Peter (ed.) (1996) *Conversion to Modernities: The Globalization of Christianity*. New York: Routledge.
- Viswanathan, Gauri (1998) *Outside the Fold: Conversion, Modernity, and Belief*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Watt, W. Montgomery (1979) "Conversion in Islam at the Time of the Prophet", *Journal of the American Academy of Religion* 47(4S): 721-731.
- Whaling, Frank (1981) "A Comparative Religious Study of Missionary Transplantation in Buddhism, Christianity and Islam", *International Review of Mission* 70(280): 314-333.
- Woodberry, J. Dudley (1992) "Conversion in Islam," in

Lewis RAMBO (Çeviren: Hatice GÜL)

H.N. Malony and S. Southard (eds) *Handbook of Religious Conversion*, pp.22-40. Birmingham, AL: Religious Education Press.